

РОЗБИТІ СЕРЦЯ. КОХАННЯ В ЖИТТІ СОЛОМІЇ КРУШЕЛЬНИЦЬКОЇ

Ігор КОЛЯДА, професор кафедри методики навчання суспільних дисциплін і гендерної освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, доктор педагогічних наук

*«Я закопалася в музиці, що не здібна о чимсь
іншим думати. Нещасливим був би мій чоловік,
якби я і по заміжжю не покинула театру.
Я б його не потрапила так любити,
як люблю музику».*

(С. Крушельницька. З листа).

*«Сонечко, Солюню, прости мене, ти всесвітньо
знана артистка, але серце моє стигне...
Бо я мати, я вас восьмірко виносила під сер-
цем. Вона, моя фантазія, теж, бувало, сяга-
ла за обрії, за небокрай... Та я кроку не могла
ступити без мислі о вас... Ти пішла найдаль-
ше, стала великою людиною. То добре, Солюню.
Та ще я хотіла твоїх діток бавити. Не судило-
ся, мій соловейку. Смутку мій, радосте
і гордосте моя...»*

(з листа Теодори Крушельницької).

Європа, Америка, Африка. З-поміж шанувальників – безліч політиків, багатіїв і всесвітньо відомих співаків. «Мільйонери пропонували мені – з умовою, коли вийду за них заміж, – збудувати окрему оперу виключно для мене або радили забувати про свою тяжку професію і обрати собі спосіб життя до вподоби в якій завгодно частині світу: на горах Тибету або на золотистому морському піску...». Але Соломія всю свою пристрасть віддавала тільки сцені.

«Як жінка Соломія Крушельницька була незвичайно красивою, елегантною, з вишуканими манерами і разом з тим дуже простою, щирою, сердечною, доброзичливою. Вона однаково ставилася до людей будь-якого соціального стану, чим викликала до себе прихильність, повагу і симпатії всіх, хто її оточував», – зазначає музикознавець Негріта де П'яцціні. Нею захоплювалися, її боготворили, за неї змагалися. Її руки просили багато чоловіків. Але Соломія так була захоплена мистецтвом, що присвячувала йому кожну хвилину. Про заміжжя їй не думала...

Тодішні галицькі закони визначали, що доньці священика і нареченій поповича не випадає марити співом та музикою, а може ще й мріяти про сцену – треба думати про господарство і жити як належить. У 17 років юна і чарівна Соломія постала перед першим вибором. На свята, переважно на релігійні, у священицьких родинах гостювали семінаристи, знайомлячись із дівчатами, потенційними нареченими. Відомо, що перед висвяченням семінарист повинен був одружитися.

Отже, до Білої, що неподалік Тернополя, де жила родина Крушельницьких, час від часу навідувалися молоді хлопці-семінаристи. Якось до родини Крушельницьких, у якій понад усе цінувалася музика й усі восьмеро дітей співали у домашньому хорі, приїхав у гості батьків товариш Гутковський з сином-семінаристом Зеноном, що мав познайомитися зі старшою з сестер – Оленою. Але під час виступу сімейного хору молодий гарний, ставний семінарист Зенон закохується у 17-річну Соломію. У сім'ї Крушельницьких розпочалася підготовка до весілля. Про цей епізод з життя Соломії читаємо у спогадах О. Охримович, записаних М. Скориком: «Як дівчата підросли, почали приїжджати женихи, переважно питомці (студенти богословської семінарії). На черзі була Оленка. Скоро потім приїхав жених – питомець Зенон Гутковський. Але знехтував усталений порядок, поминув Оленку, почав свататись до Люні. Що ж ... дочок багато ... заручились за рік до висвячення. Нічого собі чоловік. Але йому щораз більше не подобається, що його будуча жінка багато співає, грає, говорить про музику. «Як вийдете заміж, то господині не буде часу все тільки співати», – говорить. У Люні завмирає серце: кінцею співам, музиці. Не подобається женихові, що все розмови про Баха, Бетховена, Шопена. Жартує: «Я не Шопена люблю, а шопу. І остання заява, що він волить цирк, а не музику чи оперу. Але виправу шийють.

Сумують, а шикують. Окрема кравчиня в хаті. Є що шити. Усе готове. Розіслані письмові запрошення. «Маємо честь повідомити, що шлюб нашої дочки ... з ... відбудеться дня ..., на який маємо честь запросити ...». Буде весілля, а в хаті сумно. А потім лист від жениха: «Купую шлюбні обручки»...

Старший брат Антін зумів переконати батька розірвати заручини та дозволити доньці вчитися у консерваторії у Львові. Люблячий батько поставив на перше місце мрії і бажання своєї доньки і, незважаючи на неминучий загальний осуд, скасував весілля за декілька днів до призначеної дати... Соломія була безмежно вдячна батькові, вона завжди відчувала його підтримку, віру. «Люня заохочена братом (Антоном) рішається на розмову з батьками. По розмові лист до жениха: «... так, що можете вже обручок не купувати». Люня свobodна, з радості танцює: вона буде вчитися співу!». Амвросій Васильович не дозволив людським поголюскам занепасти душу дитини, відправивши доньку до старшої сестри Осипи у польське місто Ниськ. Соломія вперше була змушена залишити рідний дім. Але, здається, гіркота першого кохання і першого розчарування далася їй легко, адже вона була зовсім молодою і так прагнула здійснити свою мрію – вчитися музики й співу, та й усе життя ще було попереду. «Пригнічений стан, що було охопив її, відлетів і не повертався. Натомість зріло переконання, що ніхто інший не зможе її зробити щасливою, доки вона не знайде власної долі в самій собі». Соломія не належала до людей, готових жертвувати мистецтвом заради кохання. Вона стверджувала: «Я закопалася в музиці, що не здібна о чимсь іншим думати. Нещасливим був би мій чоловік, якби я і по заміжжю не покинула театру. Я б його не потрапила так любити, як люблю музику». Завжди пам'ятаючи, що мала можливість учитися саме на позичені батьком гроші, які він віддав їй, відриваючи від інших дітей, працелюбна Соломія цілеспрямовано розвивала в собі внутрішню дисципліну.

З малою батьківщиною с. Біла у житті юної Соломії була пов'язана ще одна романтична історія. Другом старшого брата Антона був диригент-хорознавець та музичний критик Володимир Садовський, виходець з приміського села Довжанка. Він часто гостював у Білій. Вони дуетом, співали уривки з опер «Різдвяна ніч» і «Запорожець за Дунаєм». На своє горе до нестями він закохався у співочу красуню. Його кохання була настільки щирим, пристрасним і єдиним, що він не міг бачити своєю дружиною іншу дівчину. Коли, врешті-решт, Соломія щиро зізналася молодому чоловікові: «Даруйте, Володимире, я не

має часу на кохання, бо думаю про науку», слізьми росилося його безнадійне серце, жаль тиснувся йому до грудей... А він кохав її, мовчав... Він ждав і вірив, що вона зрозуміє його наболілу душу. Одержавши відмову, не одружувався, висвятився на священника. Щасливий був чути про її тріумфальні успіхи на сцені. Довго працював парохом і диригентом знаменитого хору при українській церкві св. Варвари у Відні, згодом у Перемишлі, Львові. Він був щасливий та радів з будь-якого приводу, щоб побачити Соломію, чи навідати її з якимось проханням від друзів. Був щасливий, коли в театрі вручав їй квіти. Інколи любувався красою її голосу, коли й вона не знала, що він сидить у залі. Тішився, коли побачив на сторінках газети свою рецензію на концертний виступ коханої. Листи до Соломії підписував «Той сам» або «Той сам Садовський». «Я щасливий, що був єдиноюлюбцем!» – заявив незадовго до смерті своїй племінниці Стефанії Садовській, розповідаючи про своє кохання до неперевершеної і чарівної Соломії. За легендою, люди розповідають, що одного разу бачили сивоволосу Соломію біля могили Садовського на Личаківському цвинтарі. За декілька кроків від його могили буде згодом похоронено і «його Соломію» (за версією П. Медведика «Співачка світової слави»).

Львів. Навчання в консерваторії. Брати Окуневські. Їхній прадід – вправний рибалка та плавець писався Окунь, а шляхетське закінчення додав дід Адам-Данило. Діти родини Окуневських росли в дружній, згуртованій атмосфері, їм змалку прищеплювали засади християнської моралі і національну свідомість. У ті часи у Галичині панувала думка, що українці мають бути або селянами, або в кращому разі – священниками: «дорога, або в хлопці, або попи». Брати Окуневські вирішили присвятити себе світському служінню й обрати різні професії: Ярослав – став студентом медичного факультету Віденського університету, головою товариства «Січ» у Відні; Теофіл – здобував освіту на правничому факультеті Віденського університету. Опинившись у консерваторії, Соломія не збиралася облаштувати подружнє життя, бо хотіла досягти успіху в улюбленій справі. Тому вона багато працювала, відмовляючи собі у розвагах і навіть у спілкуванні з друзями. Від повної самотності, як стверджує В. Мельник, її врятувало тоді знайомство з 30-річним, прогресивних поглядів адвокатом Теофілом Окуневським. Вони часто зустрічалися. Оточення його вважало її нареченим. Теофіл постійно супроводжував Соломію, адже за тодішніми нормами не личило молодій, неодруженій дівчині самій ходити. Їхні розмови допомагали Соломії пізнавати

світ. Він знайомить її з новітніми ідеями емансипації, соціальних перетворень, які, безперечно, зробили значний вплив на формування її світогляду. Він супроводжував її на прогулянки, або запрошував після спектаклю на вечерю, або просто заходив за нею до консерваторії.

Назавжди Соломії запам'ятався чи не єдиний їх спільний вечір. Вона насолоджувалась спілкуванням. Сповнена вражень, заснула пізно. А наступного дня не змогла гідно проспівати на уроці. На те почула докір професора Валерія Висоцького: «Справжній талант дуже ревнивий, він не терпить суперника». Соломія зробила вибір на користь навчання і закінчила консерваторію з медаллю. «Я добре знаю, що таких людей, які б мали нахил до уділення своїх знань, не дуже багато, і я відчуваю до них велику шану. Поминаючи мого батька та брата, першим моїм просвітителем... котрий з задоволенням уділяв (і тепер уділяє, помимо того, що часово стратив критичне відчуття до мене) світла знання і навчив мислити, був і є доктор Окуневський...», – писала в одному з листів С. Крушельницька.

За морськими походами і флотською службою Я. Окуневський особливо не дбав про особисте життя (за 33 роки своєї кар'єри він пройде шлях від корабельного лікаря до рангу генерального лікаря, тобто контр-адмірала і посади начальника медичної служби військово-морського флоту Австро-Угорщини). Ярослав вирізнявся великою працездатністю, обширними знаннями, високим інтелектом; вільно розмовляв англійською, французькою, італійською та німецькою мовами. «Д-р Ярослав Окуневський був справжнім європейцем, незвичайно культурною і вихованою людиною. Завжди елегантно, із смаком одягнений, він був зразком джентельмена».

Тео познайомив рідного брата з Тією – серця котрої він так довго і наполегливо прагне завоювати – і з цього часу обоє Окуневських страждали від почуття до Соломії. Він захоплюється Соломією Крушельницькою і прагне з нею не тільки дружніх стосунків, а більшого. Закоханий Ярослав їздив у містя її гастролей, купував найкращі квіти, голосно аплодував, зберігав газети зі статтями про Солю. Від її співу в Ярослава йшла обертом голова. Упродовж 10 років брати Теофіл та Ярослав Окуневські сподівались здобути взаємність у серці неперевершеної Каро Меа. Тео їздив до неї у Мілан, там освідчився у коханні та запропонував шлюб. Він був готовий взяти Соломію за жінку «після того, як вона сама побувала по світах», що теж для порядної дівчини у той час було не припустимо. Безуспішно. Після категоричної відмови Соломії вийти заміж і поки-

нути сцену стосунки між Тео і Соломією припинились. 40-річний Теофіл познайомився в Києві з молодою, бездітною вдовою, росіячкою Марією Василівною. Вони побрались і мали єдину дочку – Олену. 10 січня 1899 р. Ярослав одружився з 25-річною Отілією Зайзер (1874–1962, батько мав млин, мабуть звідси в деяких матеріалах значиться – Міллер), у наступні три роки у них народилися доньки – Дора і Ольга.

Про своє особисте життя Соломія Крушельницька не любила говорити, а отже, не залишила жодних спогадів. Тому єдине джерело інформації – спогади та листи родичів, друзів співачки. Так, у листах відома львівська художниця Ярослава Музика, племінниця співачки, згадувала про те, що згодом знаний львівський адвокат Микола Шухевич був закоханий також у її тітку Соломію.

Адвокат Микола Шухевич походив із знаного роду Шухевичів («тишковецька лінія» родини Шухевичів), який упродовж кількох поколінь збагачував Україну священиками, науковцями, митцями, юристами та військовими і в якому плекалися такі цінності, як патріотизм, духовність, шана до рідної української культури, був глибоко релігійний і визначався освіченістю. Він доводився молодшим братом професору Володимиру Шухевичу (діду Романа Шухевича (Тараса Чупринки)). Микола Шухевич був відомий тим, що перед Першою світовою війною брав активну участь в економічному житті краю – один із засновників «Земельного банку іпотечного» у Львові, активно підтримував становлення української спортивно-молодіжної організації «Сокол – Батько» та долучився до організації купівлі земельної ділянки за Стрийським парком «Тору циклістів» у Львові для облаштування спортивного стадіону для українських «соколят», щоб товариство «Сокол – Батько» не залежало від польських властей, тоді як за словами організатора соколівського руху професора І. Боберського на 27 тисяч висланих листів, а 7 тисяч пригадок 14 тисяч людей не прислало навіть 5 крейцарів на Український Город у Львові. В народній гімні співаємо: «Душу тіло ми положим за нашу свободу», а відтягаємося положити за цю свободу п'ять корон». Цей спортивний комплекс вартістю 133 855 австрійських крон та розміром 190 м x 120 м назвали «Український Город». До складу комплексу входило футбольне поле (160 м x 70 м) із трибуною на 270 сидячих місць, три тенісні майданчики, легкоатлетичні доріжки та велосипедний трек (повна довжина кола 400 м).

Висока та струнка білявка з довгими косами, з великими сірими очима, відкрита й щира, весела, дотепна унікальна вокаліста, вражаюча ар-

тистка, що вирізнялася красою та елегантністю, не могла не звернути на себе уваги молодого студента – синдика (правника) Миколи Шухевича. 15 квітня 1893 р. Крушельницька дебютує в партії Леонори в опері «Фаворитка» Доніцетті за режисурою Камінського в театрі Скарбка. Її партнерами були першорядні співаки О. Мишуга, Ю. Єромін, Р. Бернгардт і А. Каспровичева.

«Про п. Крушельницьку, – писав рецензент газети «Діло», № 73, – можемо по першій виступі сказати совісно таке: голос видатний, отже, навіть для більшої сцени відповідний, свіжий, металічний, м'який, з прекрасною ліричною барвою, однак ж, як могли ми замітити, спосібний і до драматичних або героїчних партій... Чиста і певна інтонація, рівне вступання і паузи, певність в ансамблях... Вокалізація напрочуд ясна... Крушельницька першим виступом своїм перескочила відразу дебютантизм і вступила сміло в ряди співачок з найкращими надіями на будучність...». «Ще як учениця Соломія виступає в міському оперному театрі. Опера «Фаворита». Співали учениці і артистки, Мишуга. Повний sukces (успіх).

Тодішня опера містилася в нинішньому театрі ім. Заньковецької. Соломія познакомила з ... Миколою Шухевичем (потім адвокат у Львові)...» (О. Охримович «Причинки до біографії Соломії Крушельницької Річчюні»). Між молодими людьми на деякий час виникли романтичні стосунки. Крушельницька їде до Італії на навчання. Ставка дуже висока. Вона жертвує своїм особистим життям заради слави (а всі підстави стати непересічною зіркою уже спорокували і завірили в цьому батьків та українську громаду знамениті Джемма Беллінчоні та Фауста Креспі), яка може послужити рідному народові. М. Шухевич спеціально вирушає за нею в Італію, аби запропонувати руку і серце, а отримавши відмову, він (за спогадами) лише поцілував розпущене волосся Соломії і без зайвого слова повернувся додому дуже сумним. Хоча згодом вони двійко вирішили залишитися щирими друзями. «Люня не має часу на любов. Думає про дальшу науку» (О. Охримович «Причинки до біографії Соломії Крушельницької Річчюні»). Про засватини ж М. Шухевича вже на схилі літ Соломія розповіла, як про сокровенну таємницю, своїй племінниці Одарці Бандрівській. Що ж, жертва Соломії себе на вівтар мистецтва і України очевидна. «Спи, серце, спи...» Вона сама колись сказала «Adio, adio...».

Михайло Павлик. Імпульсивний, інколи прихлилий, а то й беззахисний, як дитина (у нього траплялися прикрі непорозуміння і з І. Франком, і навіть із терплячим М. Драгомановим), проте, як зазначає П. Шкраб'юк, завжди щирий

і самовідданий; непересічний письменник, автор психологічно точних, акварельно-прозорих за стилем оповідань, ніколи не фальшував, його прирівнювали до «перших апостолів християнства», називали ідеалістом, фантастом, диваком, людиною, яка з реальним життям не має нічого спільного, а виявилось, що був він найбільшим реалістом: усе, що його тривожило, справдилося, а все, що передбачав, збулося. Французи у таких випадках говорять «шерше ля фам» – шукайте жінку. І ця жінка – Соломія. У долі молодого Крушельницької, як твердять деякі автори, письменник Михайло Павлик з'явився, коли вона вчилася в Італії, у Мілані, у відомого професора вокалу Фаусти Креспі. Вона бере уроки сценічної майстерності й міміки у професора Конті. Ось коли знадобилось вироблене в дитинстві вміння працювати! Щоденно уроки співу, розучування нових творів тривали по шість годин. Вона вивчала також історію музики, літературу, мови, естетику. Сумуючи за домом, Соломія потребувала спілкування. Зав'язалося листування (листопад, 1893 р.). З М. Павликом її, як стверджує В. Врублевська, познайомив, собі ж знову не на користь, Т. Окуневський. М. Павлик і Т. Окуневський, за твердженням І. Чорновола, навіть ворогували між собою через молоду талановиту красуню співачку. А вона ж намагалась підтримувати максимально дружні стосунки з обома, рішуче відводючи «зазіхання» на її свободу.

Про палке захоплення Соломією Крушельницькою М. Павлика не тільки як співачкою неабиякого таланту та, мабуть, і як жінкою, свідчить його лист до М. Драгоманова: «Та зверніть Ви увагу на ту людину, котра гаряче бажає познайомитися з Вами і служити нашій справі. Окрім величезного артистичного таланту... це дійсно чудо якесь між русинками. В Львові я переконався, що вона вже тепер здобула собі благодатний культурний вплив на русинів загалом, і то в поступовому, майже радикальному напрямку, і чим більше ми попрацюємо над її духовним розвитком, тим більшим той вплив буде. Ось де наш інтерес. Вірте мені, що та молода людина відіграє велику роль між русинами, коли ще не далі. Вона є величезна психологічна сила. Я щось таке бачу вперше в житті». Про закоханість М. Павлика у С. Крушельницьку натякає у своєму листі до М. Вояківської (Грушевської) й Н. Кобринська, «бохівська вдова», яка своєю відмовою боляче вразила самотнього Павлика, душевна рана від якої так ніколи й не загоїлася: «Він, відай уже перестався любити в Крушельницьку, та й на Вас переносить свої афекта – якось вона не дає вдовolenня его літературним вимогам, виджу по тім, що, очевидно,

навіть зі мною ліпше бавиться, а любити він мене любить, але побесідує собі принаймі».

Так, в особі Соломії Крушельницької М. Павлик знайшов ідеальне втілення української емансипованої жінки і відтоді вслякю її підтримував, як у листах до неї самої, так і в рефлексіях та оцінках її таланту в кореспонденції до інших осіб. Важливо те, що, старший за неї майже на двадцять років, М. Павлик у становленні С. Крушельницької як особистості відіграв справді велику роль. На початку життєвого шляху молода співачка вагалася стосовно вибору майбутнього. Вона прагнула гармонійно поєднати щасливе особисте життя з успішною артистичною кар'єрою та очікувала поради від авторитетного чоловіка. У листі до М. Павлика з Мілана від 1 січня 1894 року вона написала: «Я вам кажу тільки, що я хочу працювати, і без праці жити не можу, але і жити мені хочеся, тобто ужити усього на сім світі, бо я нічого не сподіваюся по смерті! Се дуже трудно погодити ті два пункти в моїм фаху, а один без другого для мене і моїх поглядів не може екзистувати, бо як у моїй кар'єрі не допроваджу донічого, то й до життя буду не здібна, зломана, а жити без артизму я не можу. Я тепер зістала всі гадки про життя на боці, а віддаюся цілою душею штуці та хочу пробувати, чи удасться мені заситити нею, чи, може, запанує мною на все і потягне мене в свої царства!»

Проте у квітні цього ж року С. Крушельницька вже рішучіша у своїх намірах, упевненіша у виборі життєвого шляху, оскільки респондент достатньо наполегливо радив співачці присвятити себе служінню мистецтву. З листа до М. Павлика від 4 квітня: «Не хочу абсолютно заперечувати Ваших підозрінь, бо всьо можливе на тім божім світі, але чей мені дасте віру, що я тепер цілковито належу моїм студіям і артизмові, тимто і про замужжя не можу інакше думати, хіба тільки в перспективі».

Будучи приятелем чи добрим знайомим багатьох прогресивних людей того часу, Михайло Павлик турбувався, аби Соломія читала справді вартісну літературу, добре орієнтувалася у різних прогресивних рухах, розвивалася багатогранно не лише як співачка, а як особистість передусім. Він не тільки часто листується з нею, а й висилає художні твори й наукову літературу. Вона ділиться з ним про прочитане, її оцінки точні і правдиві: «Короленко мені страх до вподоби! Як він кожну річ подає правдиво та викінчує артистично свої твори». Про «Братів Карамазових» вона, як характерно для неї, не розписує, а весь зміст своїх вражень вкладає в одне речення: «Я ту книжку прочитала, і страх як вона мене рознервувала, бо прекрасна». Михайло Павлик брав-

ся також і за політичну освіченість артистки, прагнуч розтлумачити їй усі перипетії громадсько-політичного життя Галичини, особливості жіночого руху в краї наприкінці XIX – на початку XX ст. Разом із тим він намагався окреслити її місію в артистичному та суспільному житті: «В музиці Ви сильні, а в самій українській справі я Вам стану допомагати з усієї сили і навіть скажу Вам одверто, що тут Ви без мене не обійдетеся... Ви, з одного боку, мусите вславити українську музику і укр[аїнську] інт[елігенцію] в широкому світі, а з другого боку, на средства, здобуті Вашим співом, помочи укр[аїнській] справі у нас, укр[аїнському] жіноцтву і взагалі», – з листа до С. Крушельницької від 14 червня 1894 р. Під його впливом вона активно цікавиться громадським життям на Батьківщині. У листі, відправленому 24.11.1897 р. з Мілану до М. Павлика, вона пише: «...було мені се дуже приязно, що ви мене зачислили до тих радикалів, що будуть допомагати партії матеріально. Представте собі, як я втішилася була, що хоча б чим-небудь можу прислужитися моїй партії. Учора вислала до Франка 225 злотих і буду щораз потроху висилати».

Соломія Крушельницька, як зазначає Л. Проців, серйозно вболівала за соціально-політичне і матеріальне становище українців Галичини – Галилеї, як з любов'ю називала свій край. Перебуваючи за кордоном, співачка мала змогу спостерігати збоку, порівнювати. У 1904 році в листі до М. Павлика від 9 серпня вона з гіркотою написала: «Кілько раз приїду в Галилею, то так страшно мене всьо, що там дієся і робитьсся, разить і болить, як коли би на якійсь іншій землі була. Люди тут живуть нормально, і мені здаєся, що і я не без глуздів, а там в нас всьо чогось, як в хоробі. Знаєте, що я цілком до політики не здібна, бо мене разить дуже страшно все те, що погане. Ліпше мені здалека жити з ідеалом наших пісень поетичних, що розкіш на душу розливають». Цікавилася співачка питанням становлення жіночих організацій на Галичині. Відповідаючи на лист Михайла Павлика, який неодноразово цікавився її думкою щодо жіночого питання, вона писала: «Ви мене питаєте, як я відношуся до теперішнього руху між русинками. Та ж я жінка! Чи ж могла би байдуже поминати ті прояви начатого руху, праці і життя між жінками? О пані Кобринській я не зважуся ані слова сказати, раз, що її не знаю, а по-друге, так її шаную за те, що перша розбудила у нас життя і потягнула другі жінки до праці, що мені здаєтьсся, всякі гріхи в її працях потрафила би простити. Книжку «Наша доля» дістала, але ще не мала часу прочитати, як прочитаю, то Вам напишу мое враження; до

критики я не беруся поки що! Щодо решти наших жінок, то гадаю, що поки вони не дійдуть до самопізнання і не зрозуміють свого становища, не буде нам добра; як самі будемо шануватися, то й нас будуть шанувати! Це так хутко не може наступити, бо такі противники добра і правди, як забобони, встид фальшивий до праці, наслідування шляхтянок передається в спадщині по мамах. Може бути, що я це зле розумію, та, мабуть, мусить бути і на тім щось трохи правди».

Таємно закоханий у Соломію, М. Павлик, як твердять деякі дослідники, мабуть, не випадково цікавився ставленням співачки щодо заміжжя і її планів поєднувати з ним професійну кар'єру. На що вона відповіла так: «Ви мене запитуйте, що я буду робити, як я поєднаю заміжжя з публічною службою. Та ще з такою, як моя? Мені ані в голові заміжжя, бо це зовсім не на часі для моїх мрій. Я тепер цілковито належу моїм студіям і артизмові, тому й то про заміжжя не можу інакше думати, хіба тільки в перспективі... Нещасливий був би мій чоловік, якби я і по заміжжю не покинула театру. Я би його не змогла любити так, як люблю музику, а це було би болісно для нього, а ще більше для мене...» Але й цим взаєминам не суджено було вийти за рамки щирих приятельських стосунків. Листування С. Крушельницької з М. Павликом завершилось у березні 1905 р. Результатом цього листування, як зазначає Л. Проців, стало особисте і професійне зростання співачки від невпевненої дебютантки на сцені, молодої дівчини, яка перебувала на життєвому роздоріжжі, до зрілої особистості, співачки-українки, чиє обдарування і майстерність визнали видатні митці Європи і світу. До речі, саме листування з М. Павликом (який ні з ким так і не пов'язав свою долю) – чи не єдине збережене, де Соломія розкриває свій внутрішній світ особисто.

Рік 1896. С. Крушельницька проживає в Мілані. Займається зі своїм педагогом Фаустою Креспі, шліфуючи під її керівництвом свій унікальний голос. Продовжує листуватися з М. Павликом. Гастролює, виїжджаючи у міста Кремона, Задар, Парма, Удіне, Бергамо, Себеніко, Краків, Трієст, Одеса.

Червень 1896 року. С. Крушельницька гастролює у Кракові. «Саломея Крушельницька гостить тепер в Кракові. Дирекція Краківської опери запросила сю артистку лише на кілька виступів. Дотепер виступала п. Крушельницька чотири рази і все з прегарним успіхом. Публіка не жалувала ні вінців, ні оплесків. Виступи землячки стягають до театру всіх, що любуються в сильнім, дзвінкім голосі артистки. Грою самою і артистичним викінченням ролі наша землячка стоїть най-

вище між тутешніми артистами...», – повідомляла газета «Діло».

У Кракові мешкає досить багато українців: переважно студенти, чиновники, робітники-залізничники. Студенти зорганізувались у «Академічну громаду», ідейним наставником якої був Іван Франко. Місцем зібрань українських студентів була кав'ярня Кіряка на Ринку. Там вони читали газети, журнали, обговорювали театральні вистави, які, до речі, на той час були досить різноманітними. У театрах ішли п'єси Ібсена, Гауптмана, Чехова... Виступали такі знаменитості, як Г. Моджеєвська, Е. Дузе, С. Бернар. З-поміж студентів: Василь Стефаник, який студіює медицину у Краківському університеті та Іван Труш, який навчався в Академії мистецтв. До Кракова С. Крушельницька запрошена замінити примадонну тамтешнього театру в партії Ельзи в опері Р. Вагнера «Лоенгрін». Вона вперше співала в опері Р. Вагнера. «По 4-х місяцях побуту у Відні – несподівана телеграма з Кракова: приїздити негайно, ратувати ситуацію, італійська примадонна заломилася в «Трубадурі». Рівночасно телеграфічно гроші на приїзд. Негайний виїзд, і на другий вечір – «Трубадур», «Лоенгрін» тощо. Сукцес надзвичайний. Звичайні сцени, як і пізніше в різних містах і краях. Публіка хвилюється. Шал і суматоха. Товпа чекає її виходу з театру: випрягають коні, везуть повозку, несуть на руках – чиста психоза, масовий психоз» (О. Охримович «Причинки до біографії Соломії Крушельницької Річчоні»).

Це був дебют Крушельницької в операх німецького композитора. Вистава пройшла з величезним успіхом, публіка була в захопленні. Соломія мала містичний вплив на публіку. Як писав один із тогочасних критиків, це був вплив, який мав присмак безсмертя. Це було щось надзвичайне. Крім феноменального голосу, Крушельницька також мала талант драматичної актриси. Вона створила чарівний образ жінки, що полинула в країну мрій, які ніколи не здійсняться. Вона відспівала, пішла в гримерку, через деякий час розгримувалася і вийшла з театру.

Її виступ викликав шалений успіх у глядачів, які закидали квітами співачку. З-поміж них було чимало українських студентів, які навчалися в цьому місті. Вони особливо шанобливо вітали свою землячку. Глядацька аудиторія майже у повному складі чекала її на вулиці. Студенти розпрягли коней, впряглися самі і відвезли її до готелю. Не в меншому захопленні від неперевершеної Соломеї був і студент-медик, «руйновач жіночих сердець» красень Василь Стефаник. Письменник пізніше опублікує свій сердечний список:

«Євгенія Калитовська – мій найвищий ідеал жінки. Євгенія Бачинська – моя перша любов. Моя жінка Ольга – найбільший мій приятель і мати трьох моїх синів».

Перша в списку – заміжня, другу любив на відстані. Список завершено так: «Не ломи ребра, мое серце, я вже скінчив». У цьому списку немає Соломії Крушельницької. Проте їхні стосунки оповиті найбільшою кількістю легенд. «Тепер я у свіжій світі – за кулісами. Співає в тутейшій опері Крушельницька, наша землячка, як Павлик називає сю пані, і через ню я дивлюся на то, що намено его: «За кулісами». Світ дуже ладно урядив, що замкнув куліси «за кулісами». Сама землячка має прегарні голосниці і розумне лице. Долішня губа трохи звисає, та їй з сим дуже до лица. Ви не майте лишень боя, і не думайте, що я, описуючи землячку, вже й полюбив її. Бояв би-м ся, аби не зійти на занадто утерту дорогу...» – так писав він у листі до свого польського приятеля – українофіла, доктора медицини Вацлава Морачевського (чоловік Софії Окуневської, яка стала першою жінкою-лікарем в Австро-Угорській імперії).

У 24-річну Соломію закохувалося чимало молодих людей. Так, через багато років по смерті Соломії Крушельницької чеський учений Главачек написав історію свого заочного кохання до Соломії, – він ніколи особисто не був знайомий із співачкою. На час її краківських гастролей йому було двадцять років, він гостював у Кракові, де познайомився з великим польським художником Матейком. «Друзі пізніше, – пригадує він, – познайомили мене ще з іншими польськими прогресивними студентами, які по-дружньому ставилися до українців. Ці студенти мені рекомендували відвідати театр, де тоді ставили оперу «Галька». Я пішов, а Гальку співала Крушельницька. Її виступ був справжнім тріумфом, який підтримав і я сильними аплодисментами – руки в мене боліли. Та мене схвилював не тільки її спів, але вся її істота, і ще до того ж факт, що вона українка. В ті часи я не мав повних двадцяти літ. У стосунках із жінками я був дуже несміливий...».

Юнак затужив, побачивши Соломію. Він став шукати можливості зустрітися з нею. «Я довідався, що вона часом ходить по краківському кросі, і я там на неї чекав; розхвилюваний до нестями, побачив її нарешті. Я за нею ходив і зітхав, але коли вона повернулася і я мав би її зустріти і побачити зовсім зблизька, я швидко відійшов убік». Отак, не сміючи заговорити, він ходив за нею кілька днів, та близько не підходив – боявся, що почервоніє і вона посміється над молодим студентом. Знайомство не відбулося. Главачек був запрошений друзями до Закопаного

й плекав надію на більш сприятливі обставини в майбутньому. «Я поїхав туди охоче, ми зробили кілька гарних прогулянок у Татри, я постійно мріяв про Соломію. І ось одного дня читали в газеті, що на другий вечір вона знов виступатиме в «Гальці». Ні краса Татр, ніщо вже не могло мене затримати в Закопаному... Я поспішив до Кракова і не міг вже думати ні про що інше, тільки про те, що знов побачу свою першу любов, про яку я ще потім довго дуже мріяв, коли повернувся до Праги...». Але зустріч не відбулася і цього разу. Коли через сімдесят років Главачек прочитав про Крушельницьку знову після таких довгих років і побачив її фотографію, у нього «... виринули спогади про ...першу любов, з якою... ніколи не зустрічався і не поговорив» (В. Врублевська «Соломія Крушельницька»). Соломія Крушельницька і Василь Стефаник, за версією дослідників, познайомились у домі Морачевських, де були частими гостями. Вона була дуже задоволена знайомством із В. Стефаником та його другом – молодим художником І. Трушем. Молодий письменник і вона, молода співачка. Обдаровані, вони могли дуже багато зробити одне для одного. Цей розумний чоловік поруч неї; і де б вони не були, що б не говорили, на що б не звертали увагу, – все раптом робилося значним, у всьому для Соломії він умів розкрити невидиму іпостась. Він учив бачити світ у всіх барвах. «Люба дівчина і прегарна співачка», як назве її Стефаник, стане його другом і адресатом, персонажем у його листах друзям на багато років. Він не пропускати-ме жодного концерту артистки Кракові, у Львові, Коломиї. В. Стефаник в одній з присвят їй написав: «Я з тобою ані разу за руку не взявся, я тобою, як зорею, з землі любувався». А Соломія, коли він буде у залі, докладатиме всіх сил, щоб найкраще передати улюблені пісні В. Стефаника: «Ой під гаєм, гаєм...» та «У сусіда хата біла».

Краківська зустріч яскравим спалахом осяватиме упродовж років її душу. Вона не раз згадуватиме відвідини в товаристві нових знайомих кав'ярні «Під павичем», де збиралася еліта творчої інтелігенції, де в дискусіях мова йшла про нові шляхи розвитку літератури і мистецтва, де вона жадбно прислухалася до їхньої розмови, ловила кожне слово митців. Життя засвідчить, що саме їм, І. Трушеві і В. Стефанику, доведеться торувати ці шляхи. І вони домоглися неабияких творчих злетів. Що стосується С. Крушельницької, то вона стане новаторкою на оперній сцені. Щоденною титанічною працею в осягненні мистецтва вокалу, переборюючи труднощі, вона завойовувала визнання як оперна співачка. Її очікувало мандрівне життя, гастролі в різних містах. Вона

часто згадуватиме В. Стефаніка, спільні прогулянки на Плянтах, коли Василь не відривав від неї погляду. А вона, відчуваючи несподівану приязнь, скаржилася йому на своє богемене артистичне життя, на безконечне нервово напруження, яке з'являлося при кожному виході на сцену. Та доброта, яка струмувала з його очей, розтоплювала Соломіну душу, і вона відчувала незвичайну полегкість. Так, ніби потрапив бальзам на душу.

А пізніше, під час постійних поїздок, вона мріяла, аби подібна зустріч повторилася, з нетерпінням чекала такої нагоди. Збереглися спогади про їхню зустріч 23 червня 1898 р. в Коломиї. Закінчивши гастролі у Варшаві, С. Крушельницька вирішила дати низку концертів на батьківщині, у декількох містах Галичини. І про свою поїздку попередила В. Стефаніка. В той день (23 червня 1898 року) в залі місцевої «Каси ощадності» виступала вже знаменита С. Крушельницька. Знаючи, що в залі присутній Василь Стефанік, Соломія ввела до програми свого концерту його улюблену народну пісню «У сусіда хата біла». Стефанік був захоплений цією піснею, яка у виконанні славетної співачки набирала особливої сили і краси.

Після концерту громадськість Коломиї влаштувала на честь Крушельницької велелюдний комерс, тобто вечірку. Було проголошено немало тостів, сказано гарні слова на адресу талановитої співачки. А Стефанік сидів замислений і похмурий. Та саме його вирізнила Соломія з-поміж численних гостей, саме з ним поділилася чаркою шампанського на задрість багатьох присутніх на вечорі. Концерт викликав збурення в серці Стефаніка, завдавши невимовного душевного болю. Та він не мав що сказати. Знав, що по-різному складаються їхні долі. І це майже унеможливило далі спілкування. Того пам'ятного вечора Стефанік довго не міг забути. У серці бринів солов'иний голос Соломії, не даючи йому заспокоєння. «Є тут у Кракові Ваш великий поклонник, – пише він у листі до співачки 25.05.1900 р., – і ми, балакаючи за Вас, і не раз, і не два рази, щиро бажали, аби Вас якось переловити, як будете вертати до нас, і держати Вас у Кракові хоч одну днину».

Він так і не завершив свої медичні студії. Не відчував покликання до професії лікаря. Зате став знавцем психології людської душі. Мешкав у покутських селах Стецевій і Русові, створював високохудожні новели із селянського життя. Перекладені польською, німецькою, російською мовами, вони викликали широкий інтерес читачів. Часто письменник полишав перо, поринаючи у вир політичного життя. Під час виборів до сейму, парламенту активно агітував за кандидатів,

яких висувала Радикальна партія. За таку діяльність перебував в ув'язненні. Його творчі здобутки на літературній ниві, громадська активність, як зазначає О. Шеремет, не проходили повз увагу С. Крушельницької. Вона проявляла щире зацікавлення долею В. Стефаніка. У травні 1908 р. відомий громадський діяч Володимир Охримович склав повноваження посла австрійського парламенту й поступився цією посадою активістові Радикальної партії Василеві Стефаніку. Такі кардинальні зміни в житті письменника, як стверджують дослідники його біографії, відбулися завдяки втручання С. Крушельницької. Саме вона намовила В. Охримовича, чоловіка своєї сестри Олени, відмовитися від посади парламентського посла на користь В. Стефаніка. Напружене життя, часті гастрольні поїздки не завадили Соломії живо цікавитися громадськими справами в Галичині. Цьому сприяло її інтенсивне листування з М. Павликом. Крушельницька була впевнена, що така енергійна і чесна людина, як Стефанік, обіймаючи високу виборну посаду, принесе велику користь народній справі.

Василь Стефанік виправдав ці сподівання. Він не відсиджувався пасивно на посольському кріслі. За повідомленням газети «Громадський голос» від 12.08.1908 р., Стефанік був автором внесення до австрійського парламенту пропозиції щодо надання допомоги погорільцям с. Винятинців і тим громадянам, які постраждали від граду. Ця ж газета пізніше помістила повідомлення про звіт посла про свою роботу перед виборцями сіл Устя, Товстого та Добровлян. Улітку 1911 р. В. Стефаніка було обрано послом віденського парламенту на наступний термін. Він набув популярності як захисник прав знедоленого люду. Ця діяльність була особливо значуща в роки Першої світової війни. Стефанік прагнув поліпшити, як тільки міг, становище військовополонених зі Східної України, які перебували в таборах для втікачів, опікувався пораненими вояками-галичанами у віденських шпиталях. Після розпаду Австро-Угорської імперії він, відомий політичний діяч, ввійшов до складу Української Національної Ради, законодавчого органу новоствореної держави – ЗУНР. У складі делегації галичан Стефанік перебував на Софійській площі м. Києва в історичний день Злуки – 22 січня 1919 р., коли було проголошено возз'єднання українських земель в єдиній державі. Пізніше тяжко переживав трагедію поразки національно-визвольних змагань. У круговерті складних подій історії письменник не поривав зв'язків зі своїми давніми друзями, зокрема, із Соломією Крушельницькою. Він зустрічався з нею у Львові, куди вона приїздила у перервах

між концертними поїздками. Син письменника Семен Стефаник повідомляв у своїх спогадах, що такі зустрічі проходили на львівській квартирі професора Вацлава Морачевського. «... зустрічались по два-три рази на рік... Розмови тривали по три – п'ять годин і охоплювали найрізноматніші питання, проблеми та аспекти. Кожного разу вони закінчувалися своєрідним концертом з народних пісень, які чудово виконувала Соломія» (С. Стефаник. «Дружбою здружені»).

Останній раз вони зустрілись у 1931 році, коли співачка вирішила побувати у Львові на відзначенні 60-річчя Василя Стефаника. Перед цією зустріччю довгий час через різних людей вона довідувалася, яку пісню тепер любить Стефаник. Довідалася, що тією піснею є: «Лишень моя мила, / Як голубка сива. / Вона спати не лягає, / Дитину колише, / Дрібне листя пише. / З буйним вітром розмовляє...» Вона задалегідь через знайомих розшукала ноти улюбленої пісні Стефаника... Шквал оплесків знявся в залі Народного дому, коли на сцену піднялася Соломія Крушельницька. У виконанні славетної співачки проникливо звучала старовинна покутська пісня «Лишень моя мила, як голубка сива...». Ювіляр схилив свою сиву голову у глибокій задумі. Пісня переносила у минуле, стала відгомінном далекої молодості. Це була їхня остання зустріч (Олександр Шеремет «Єднала муза їх серця»).

В. Стефаник лишився сердечним другом великої співачки на все життя. Вже в старості він з приємністю згадував пісню «У сусіда», і коли хтось із голосом заходив до його хати, просив співати її. Тоді на його вустах з'являвся дивний усміх, ніби осіннє сонце з-за мряки. «Стосунки з Михайлом Павликом та Василем Стефаником, іншими відомими українськими діячами – то взаємини, де почуття перемішані з громадськими справами і творчістю співачки» (М. Томенко «Теорія українського кохання»).

Вони мали зустрітися ще в дитинстві, вирішивши в сусідніх селах, адже Соломія Крушельницька народилася теж на Тернопільщині, неподалік від Козівки, у селі Білявинці Бучацького району; їхні батьки були священиками. Якби доля вділила їм бодай крихту щастя, могли зустрітися у Львові. А ще їх єднала ідея – служіння своєму знедоленому і скривдженому, але волелюбному і нескореному народу. Тому їхні життєві долі-шляхи не могли не перетнутись. Але ця ж Доля і розвела їхні шляхи. Обоє перегоріли почуттям нерозділеного кохання. Кожен – по-своєму. Кожен – як сильна особистість.

Осінь 1896 р. Трієст. Міланська трупа. Опера Дж. Верді «Сила долі». Соломія Крушельницька

виконує партію Елеонори. Успіх вистави грандіозний. Українці горді за свою землячку. «З міланською трупю Соломію запросили на осінній сезон до Трієста, який був тоді під владою Австро-Угорщини. Там вона співала тільки в одній опері – «Сила долі» Масканы. У Трієсті на виставу за участі Соломії прийшло кілька українців, серед них – Іван (помилка авторки мемуарів О. О., бо правильно – Іосип) Білинський, аптекар єгипетського кадіве (короля) з Каїра» (О. Крушельницька-Охримович. «Все, що залишилось у пам'яті про Соломію»). 12 листопада 1896 року. За день до від'їзду з Трієсту хтось задзвонив до кімнати готелю, де зупинились сестри. Відчинила Соломія. Увійшов вродливий чоловік, який назвав себе: «Йосип Білинський». «...він був закоханий у Соломію. Родом з Тернопільщини, ще в гімназії він потоваришував з сином подільського поміщика. Дідич відрядив свого хворого сина на лікування в Єгипет, а йому до товариства й опіки умовив поїхати й Івана (Іосипа) Білинського. У Каїрі Іван (Іосип) часто ходив до місцевої аптеки по ліки для свого панича. Старому аптекареві-арабові сподобався хлопець, і той взяв його за сина, вивчив на аптекаря, а по смерті залишив йому свою аптеку. Білинський згодом здобув значне майно й пошану, став придворним аптекарем єгипетського короля. Однак туга за батьківщиною взяла своє, і він поїхав до Львова шукати дружину-українку. Наші галичанки не наважилися вийти заміж за екзотичного жениха, назавжди покинути рідну землю. Білинському радили: у Трієсті зараз перебувають сестри Крушельницькі, їдь і сватай Олену. Вона, напевно, погодиться, не боїтиметься їхати у світ широкий, бо вже й так давно їздить. – Він експресом помчав у Трієст, пішов до театру і побачив не мене, а Соломію, яка співала тоді у виставі. Закохався в неї з першого погляду на все життя» (О. Крушельницька-Охримович. «Все, що залишилось у пам'яті про Соломію»).

Доля йому усміхалась. По закінченні гімназії (1876 р.), вступив на фармацевтичне відділення філософського факультету Львівського університету (1880), де слухав лекції з зоології, мінералогії, медицини, з хімії. Не знайшовши практики у Львові, з хворим на сухоти товаришем він десь 1884–1885 рр. поїхав до Єгипту, у Каїр. Опікуючись хворим товаришем, як вказує Р. Горак, Й. Білинський користувався послугами аптеки «Фармаці геленік», замовляючи ліки за своїми рецептами. Інтелектуальний юнак, що вирізнявся інтелектом, мав вищу фармацевтичну освіту європейського зразка, що тоді досить високо цінувалось, він викликав симпатію у власника аптеки, який і запропонував йому працювати з ним. Коли

аптека перейшла Йосипу у власність, він, проявивши непересічні знання справи, сприяв її розвитку і популярності, адже знав арабську, італійську мови, прекрасно знався на східній медицині.

Незабаром він стає придворним фармацевтом кедива (кедива), намісника султана Оттоманської імперії в Єгипті. Тодішній кедив мав забаганку – лікуватись і мандрувати країнами Азії, Європи. І скрізь з ним був його довірений лейб-лікар «русин» і «греко-католик» Йосип Білинський, син Гліярія Білинського, пароха с. Козівки. Йому платили подвійну платню, присвоїли звання бея. Подорожі дозволили зав'язати корисні й ділові контакти з різними фармацевтичними фірмами. Ділова заповзятій досить швидко посприяла тому, що він став досить заможним.

Ярослав Окуневський, мандрівник (брат Теофіла Окуневського), побувавши в багатьох країнах і відвідавши Каїр, згадує у своїй книжці «Листи з чужини»: «...До австрійської колонії належить дуже поважний в Каїрі аптекар п. Білинський, мій тісніший земляк. Зараз-таки я поїхав на вулицю Мускі – поздоровити земляка. "Pharmacie pellenique" – стояло на вивісці гарно удержаної аптеки. Пана Білинського не було вдома. Я вийшов поки що на вулицю, щоб пройтися і придивитися вуличному життю в тій найголовнішій жилі каїрської торгівлі. Дотепер ще не можу собі пояснити, як то сталося, що я, побачивши перед собою одягненого по-європейськи молодого чоловіка, в ту ж мить подумав собі: се пан Білинський. «Здорові, пане Білинський!» – кричу до нього по-руськи. Се він і був. Духом пізнав я земляка... п. Білинський з Тернопільщини... доробився тут на чужій землі поважного становиська».

Але усі дані йому Богом статки він витрачатиме не на власні забаганки, а на потреби свого гнобленого народу, щоб він зміг постати з темряви неосвіченості, забитості – могутнім і величним, сильним, з яким буде рахуватись світ. Недоброзичливіці-колонізатори його народу тільки будуть здивовано стинати плечима в задумі, звідки цей приречений ними на злиденне життя народ має кошти на школи, на друкування книжок, величезної кількості часописів, на читальні, підтримку боротьби українських студентів за свій університет, на студентські гуртожитки, на український полк... Допомагав у навчанні дітей зубожілих селян. «Нехай більше отих бідних, талановитих братів і сестер моїх іде за кордон, щоб здобути вищу освіту, а потім довести іншим, що і ми ликом шиті». Він робитиме ці пожертви до останнього свого подиху, ніколи не афішуючи свого імені.

Й. Білинський був другом І. Франка, Я. Окуневського, І. Глинського. Він підтримував Лесю

Українку в її тяжкій боротьбі з недугою, фінансово допомагав Б. Грінченку, Д. Яворницькому, В. Стефанику. «В Трієсті був'єм 2 дні. Зараз по моїм приїзді випитав'єм'ся, де наша родачка Соломея Крушельницька мешкає. Написав'єм їй, що в моїм переїзді через Трієст мило би ми було її пізнати. Вона була ласкава мене прийняти. На 3 поверху скромного дому вступив'єм до її салону. Перед мною стала висока жінщина, блонд-волос гладко зачесаний догори, обличчя миле, очі красні, але меланхолічні, була Соломея. По 5 мінутах балакання булисьмо старими знайомими. Була також її сестра Оленка. Говорилисьмо о Галичині, о її кар'єрі артистичній, Соломея якби була з Козівки. Говорила мені, що в світ поїхала, щоби не чути більше о нужді. З Трієсту була задоволена публікою, співала мені пару кусників, але її голос був засильний для малого салону. Вони мали того самого дня відїздити до Венеції і Мілану. По полудни малисьмо ся бачити в кафе. Ходилисьмо на spacer, ввечері шксьмо вечерю разом. Я дуже радувався їх товариством. Час красно минув, відпровадив'єм їх на корабель. Ніч була зимна, з дощом, море дуже неспокойне. Треба ся розставати. Обіцяли ми писати з Одеси, корабель рушив у дорогу, зникає, з ним і моя зв'язь з отчиною», – розповідав про своє знайомство зі співачкою Йосип своєму другу І. Глинському у листі з Каїру від 12 листопада 1896 р. Але він не повідомив свого другу ще про одну новину, що запропонував свою руку й серце Соломії... «Як і всіх, хто приходив до нас, Соломія ввічливо прийняла його, уважно вислухала освідчення та наміри і твердо заявила, що її покликання – спів, мистецтво, що заміж вона не збирається. Білинський зрозумів Соломію: із сумом попросив дозволити йому бути її досмертним другом. Він запросив нас повечеряти на корабель. Море. Вечірні вогні. Далекий спів. Тиха музика. Зворушливий, впереміж із смутком, настрій. Спомини про рідний край, плани на майбутнє: як служити своєму народові, як сприяти тому, щоб він став у коло рівноправних народів світу. Соломія: «Я – мистецтвом, співом». Білинський: «А я можу допомогти хіба що... грішми». Я мовчала і думала: «А я хіба тим, що берегтиму сестру, допомагатиму їй» (О. Крушельницька-Охримович. «Все, що залишилось у пам'яті про Соломію»).

Щороку 12 листопада співачка отримувала від Йосипа коштовні подарунки. Брошку скарабея, усяну перлинами, перстень із уреусами, килимок перед ліжко – «Щоб Ваші босі ніжки не торкалися зимної підлоги...» І це буде тривати до її, його нероздільного кохання, одруження з «її секретарем, адвокатом п. Річчоні».

Він так і не одружився. Його серце полишиться вірним лише їй одній. Розчарований у всьому, він тихо помер у м. Монтус, у Швейцарії, десь наприкінці 1925 або 1926 р. Ніхто не написав жодного рядка некрологу про Сина, який усе своє життя присвятив своєму Народу.

...Одного дня на могилу Йосипа Білинського прийшла висока старша дама. Обличчя її закривала густа вуаль. Вона поклала дрібні польові ромашки. І щезла. Ніхто не знав, звідки вона прийшла чи приїхала, проте всі в один голос ствердили що цієї дамою могла бути тільки Соломія Крушельницька. Чому поклала не троянди, а ромашки? Дуже просто: ромашки були квітами його Батьківщини...

Небагато свідчень про її стосунки з Шаляпіним, але Дарія Банфі-Малагуцці, яка брала інтерв'ю у Соломії Крушельницької десь у 1931 р., стверджувала, що коли «розмова точиться про Шаляпіна, їй подобається згадувати про нього, вона жвавішає». Її, навіть називали «Шаляпін в спідниці». Адже, крім виняткового голосу, зазначає М. Гринишин, вона володіла і рідкісним драматичним талантом, майстерністю сценічного перевтілення.

«За англійською термінологією, це був стопроцентний джентльмен, – казала про Федора Шаляпіна. – Елегантно одягнений, стриманий, запобігливо чемний – це нечувана риса серед співаків, самозакоханих і обмежених мужчин. Те, що я знала про Шаляпіна, анітрохи не в'язалося з його поведінкою під час наших прогулянок і розмов. Він поводився невимушено, його настрої чергувалися – то він видавався неподатливим, то занадто поступливим. У його вдачі приваблювала мене якась здорова сила і стихійність, хист переходити з теми на тему так само легко, як на сцені з низьких нот до високих». Вони познайомилися 1907-го. Їй було 34 роки. До речі, вони були однолітки. Спів Шаляпіна в міланському театрі La Scala так вразив Крушельницьку, що того ж вечора надіслала йому букет мімоз і коротку записку українською мовою. Наступного дня посланець приніс до покоїв Крушельницької букет різнобарвних квітів із запискою: «Хочу співати з вами». За кілька годин Федір Шаляпін приїхав у розкішному екіпажі, запряженим парою білих коней, і повіз Соломію за місто. 2 години каталися околицями Мілана. Вони зустрічалися якийсь час. «Ви любите музику та оперу не менше, ніж я. Ідьте зі мною в Париж, а звідтіля далі. Досі я їздив завжди сам...», – вмовляв Шаляпін Крушельницьку. Він приїжджав по неї ще кілька разів із Парижа, пропонував стати його дружиною, та вона відмовила.

І хоча на її серце було багато претендентів, Соломія не хотіла змушувати когось страждати:

вона була переконана, що мистецтво завжди любитьиме більше...

Так, нікому з галицької когорти залицальників не вдалося заповнити серце Соломії. Це зміг зробити італійський адвокат Чезаре Річчоні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богиня сцени [Текст] : (С. Крушельницька) // Козуля О. Жінки в історії України / О. Козуля. – Київ, 1993. – С. 75–81.
2. Велика серед Великих [Текст] : італійці про Соломію Крушельницьку : спогади, газетно-журн. публ. / ред. У. Скальська. – Івано-Франківськ : Грань, 2003. – 72 с.
3. Віночок Соломії Крушельницької [Текст] : поезії і муз. твори, висловлювання визначних діячів культури, репертуар співачки / упоряд. П. Медведик. – Тернопіль : Збруч, 1992. – 128 с.
4. Врублевська В. В. Соломія Крушельницька [Текст] : роман-біографія / В. В. Врублевська. – Київ : Дніпро, 1986. – 357 с.
5. Зюбровська Н. Меморіальний музей Соломії Крушельницької [Текст] : нарис-путівник / Н. Зюбровська, А. Зюбровський. – Тернопіль : Джура, 2007. – 111 с.
6. Крушельницька Соломія Авросіївна (1872–1952) [Текст] : співачка (лірико-драм. сопрано), педагог // Шаров І. Ф. 100 видатних імен України / І. Ф. Шаров. – Київ, 1999. – С. 213–217.
7. Мельничук Б. Соломія Крушельницька [Текст] : докум. повість / Б. Мельничук. – Тернопіль : Воля, 2011. – 103 с.
8. Миркотан В. Світова кар'єра української співачки [Текст] / В. Миркотан // Історичний календар'97. – Київ, 1996. – С. 287.
9. Славетна співачка: Спогади і статті про Соломію Крушельницьку / Упорядкув. і вступ. ст. І. Деркача. – Львів: Книжк.-журн. вид-во, 1956. – 97 с.
10. Соломія Крушельницька. Спогади. Матеріали. Листування. У 2 ч. Ч. 1. Спогади / Вступ. ст., упорядкув. і прим. М. Головащенко. – К., 1978. – 398 с.
11. Соломія Крушельницька. Спогади. Матеріали. Листування. У 2 ч. Ч. 2. Матеріали. Листування / Упорядкув. і прим. М. Головащенко. – К., 1979. – 447 с.
12. Соломія Крушельницька. Шляхами триумфів: статті та матеріали. – Тернопіль: Джура, 2008. – 392 с.
13. Соломія Крушельницька. Міста і слава : з диском / упоряд.: Г. Тихобаєва, І. Криворучко. – Львів : Апріорі, 2009. – 167 с. : іл.
14. Соломія Крушельницька [Текст] // Луговий О. Визначне жіноцтво України: іст. Життєписи / О. Луговий. – Київ, 1994. – С. 242.
15. Соломія Крушельницька [Текст] : (1872–1952) співачка, лірико-драматичне сопрано // 100 найвідоміших українців / під. заг. ред. Ю. Павленка. – Київ : ОСМА, 2015. – С. 397–406.